

УДК : 069 : 7(477.41)

*Кузьменко Андрій Володимирович,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник,
«Музей історії Української Православної Церкви» НІЕЗ «Переяслав»*

ХУДОЖНЄ ГУТНЕ СКЛО З ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НІЕЗ «ПЕРЕЯСЛАВ»

Здійснено спробу інтерпретації виробів Київського заводу художнього скла з фондів НІЕЗ «Переяслав» як творів мистецтва. На прикладі проаналізованих музейних предметів продемонстровано напрями роботи, техніки та стилі, характерні для творчості київських художників у 1970 – 1980-х рр.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, гутне скло, історія гутного скловиробництва, Київський завод художнього скла, НІЕЗ «Переяслав», фондова колекція, інтерпретація творів мистецтва.

Предпринята попытка интерпретации изделий Киевского завода художественного стекла из фондов НИЭЗ «Переяслав» как произведений искусства. На примере проанализированных музейных предметов продемонстрировано направления работы, техники и стили, характерные для творчества киевских художников в 1970 – 1980-х гг.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, гутное стекло, история художественного стеклоделия, Киевский завод художественного стекла, НИЭЗ «Переяслав», фондовая коллекция, интерпретация произведений искусства.

An attempt of interpretation of products of the Kiev plant of art glass from funds NHER «Pereyaslav» as works of art is made. On the example of the analysed museum subjects it is shown the areas of work, technicians and styles, characteristic for works of the Kiev artists in the 1970s – 1980s.

Key words: arts and crafts, blown glass, blown glass manufacturing history, Kiev plant of art glass, NHER «Pereyaslav», fund collection, interpretation of works of art.

Традиції, втілені у творах мистецтва, є тими струнами душі українського народу, які характерно виражають його ментальність та закладають міцний підмурок для становлення духовно багатой, висококультурної та інтелектуальної нації. Яскравим явищем розвитку художньої культури в Україні постає українське художнє гутне скло [7].

Історіографія розвитку гутництва в Україні представлена досить спорадичними студіями [13]. Так, відомості про українське виробництво скла у XVI–XVII ст. знаходимо ще в праці архідиякона Павла Алепського [1], який подорожував Україною за гетьманування Богдана Хмельницького. У другій половині XIX ст. відомий історик Володимир Антонович у своїй праці використав архівні матеріали про виготовлення скла [3]. У перші десятиріччя XX ст. Вікентій Хвойка на основі археологічних розкопок

дослідив київські скляні майстерні XI ст. [33]. У цей період архівіст Вадим Модзалевський відстежив початок, розвиток та занепад гутного скловиробництва на Чернігівщині, охарактеризувавши внутрішнє життя гут [16].

У другій половині XX ст. Володимир Рожанківський студіював розвиток гутництва в Україні у XVI–XVII ст. [19]. Він також дав узагальнюючу характеристику українського художнього скла [20; 21]. У 1958 р. співробітниками історичного музею в Переяславі-Хмельницькому, під час розкопок на дитинці були виявлені залишки однієї із склоробних майстерень часів Давньоруської держави, про що зазначається у відповідній публікації [23, с. 146-147]. Монографія Фаїни Петрякової, яка побачила світ у 1975 р., присвячена гутному промислу XVI–XVIII ст. у Правобережній Україні [18].

За доби незалежності окремих аспектів розвитку гутного скловиробництва в Україні у своїх студіях торкалися такі дослідники, як Лариса Виноградська [4], Остап Ханко [30], Святослав Мартинюк [15], Володимир Коваль [9], Олена Харитонова [32; 31], Юлія Курдина [12; 13]. Висвітлення ж діяльності Київського заводу художнього скла відбувалось переважно крізь призму загального огляду продукції заводу, творчості окремих художників та їхніх персональних виставок, ілюстрацій у альбомах тощо [11; 17]. Чи не єдиною спробою простежити тенденції розвитку київської школи художнього скла упродовж 1950-х – 1990-х рр. була дисертація Олени Сом-Сердюкової, захищена у 2000 р. [27]. Проте дослідниця зосередилася переважно на узагальненій характеристиці доробку київських художників та на пошуку традиційних художньо-стильових особливостей київської школи художнього скла.

Таким чином, короткий аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчує, що творча спадщина художників Київського заводу досліджувалася фрагментарно, здебільшого у контексті дотичних мистецтвознавчих студій, при цьому аспект інтерпретації виробів заводу в якості творів мистецтва залишався недостатньо висвітленим.

Мета статті – здійснити спробу інтерпретації виробів Київського заводу художнього скла з фондового зібрання НІЕЗ «Переяслав» як творів мистецтва та продемонструвати напрями, техніки й стилі, характерні для творчості київських художників у 1970-х – 1980-х рр.

Успадкувавши традиції з часів Давньоруської держави, українське гутництво відродилося в середині XX ст., переважно у творчості провідних майстрів та художників Львова і Києва [22; 29, с. 1026]. Одне з чільних місць у цьому процесі посіла продукція Київського заводу художнього скла [10], яка яскраво презентує регіональні особливості гутного промислу на сучасному етапі.

У фондах Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» зберігається унікальна колекція авторських робіт художників київського заводу, виготовлених впродовж 70–80-х рр. XX ст. Частина робіт експонується у різних музеях Заповідника, проте найбільш яскраві з них, які репрезентативно представляють окремі техніки, стилі та напрями виробництва, тривалий час зберігалися у фондосховищах та не були доступними широкому загалу. Така обставина зумовлює потребу популяризації цих музейних предметів, що й визначає актуальність питань, піднятих у статті.

Сусанна Сміян. Комплекти:
«Ю. О. Гагарін», «Стиковка»,
«Міжнародний екіпаж»

Сусанна Сміян.
Композиція «Фантазія»

Сусанна Сміян.
Композиція «Салют»

Так, Сусанна Костянтинівна Сміян (нар. 1940) першою серед київських художників звернулася до пластично-просторових форм, близьких до скульптури, застосувавши інноваційний для заводу прийом обробки виробів. Зокрема, художниця використовувала ефект контрастних кольорових смуг, розріджених ниток та «мілліфіорі», приглушуючи цей декор матовою поверхнею, утвореною шляхом піскоструминної обробки [28; 24]. У фондовій колекції НІЕЗ «Переяслав» твори Сусанни Сміян представлені комплектами виробів на космічну тематику та декоративними вазами. Так, крізь призму авторського сприйняття світ високих технологій постає перед нами у живих мистецьких формах. Вклавши свою любов та майстерність у ці витвори мистецтва, художниця ніби наближає далеку космічну тематику до земної людини, надаючи ідеї мирного освоєння космосу нової життєдайної сили. Глибину своєї уяви, яка розкриває таємниці безкінечних метаморфозів космічного простору, майстриня втілила у вазах «Фантазія» та «Салют».

Сусанна Сміян.
Комплект декоративних ваз

Навіть комплект декоративних ваз С. К. Сміян виконала у вигляді дивовижних грибів інопланетного походження, які ніби продовжують жити в лабораторних умовах на Землі. Фантастичні відтінки зеленого кольору разом з темно-коричневими елементами композиції контрастно вплили на дзвінку пластику скла, вказуючи нам про можливу спорідненість таких організмів із земними формами життя.

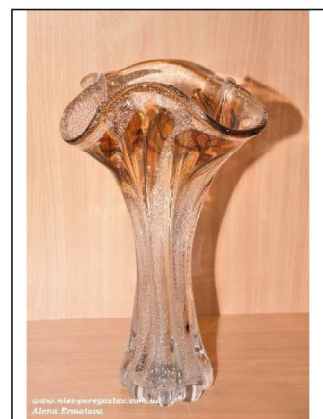
Головний скульптор Київського заводу художнього скла Альберт Григорович Балабін (1934–2004) тривалий час залишався в Україні єдиним митцем, який створював свої роботи від задуму до втілення в скломасі, без допомоги майстрів. При цьому художник принципово не тиражував своїх авторських робіт і ніколи не використовував форми для їх створення. Будучи тісно пов'язаним із виробництвом, Альберт Балабін завжди виступав проти суто утилітарного призначення скла [2].

Альберт Балабін.
Скульптура «Лісовик»

Альберт Балабін. Рибки декоративні

Альберт Балабін.
Ваза «Павичі»

У фондах Заповідника зберігаються композиції А. Г. Балабіна, виконані у характерному для його творчості стилі. Так, у скульптурі «Лісовик» митець відійшов від усталеного сприйняття образу лісового володаря як фігури тьмяної, понурої та не виразної. Застосовуючи характерні форми та техніку, А. Г. Балабіну вдалося надати цьому загадковому персонажу нового змісту. Містична постать лісовика, яку художник підніс до рівня справжнього лісового царя, розкривається перед глядачем за рахунок гри кольору, що особливо яскраво забезпечує відповідне освітлення.

Альберт Балабін. Скульптура «Бегемоти»

Майстерність і вишуканість А. Г. Балабіна як видатного митця виразилася у вмінні виразно використати фізичні властивості скла при виборі художніх образів. Навіть образ такої, на перший погляд, досить грубої тварини як бегемот при вдалій інтерпретації та стилізації А. Г. Балабіним постає перед нами як вираз естетичної довершеності. Штучна видовженість форм та вдало обране тонування скла надає фігуркам бегемотів особливого шарму витонченості, делікатності та навіть ноток аристократичної вальяжності, ніби засвідчуючи приналежність цих красенів до вищого світу.

Особливість творчості А. Г. Балабіна полягає у тому, що в його роботи захоуєшся з першого погляду, вони притягують увагу гіпноотично. Ця характеристика яскраво простежується при спогляданні «Рибок декоративних». Майстерно використовуючи пластичні властивості скла та абсолютну красу відтінків синього та фіолетового кольорів у кристалі, художник яскраво передав характер водяної стихії та її мешканців. Центром композиції є риби, які гармонійно постають із царства води, підкреслюючи його фантастичну загадковість, казковість і недосяжність для людини земної.

Навіть у вазі А. Г. Балабін зумів вписати містичний танок із хвостів павичів у вирі з сріблястого морозяного розсипу, який ніби символізує відхід пізньої осені та поступове поглинання її холодною королевою зимою.

Василь Міцлер. Композиція «Відлуштя»

Привертають увагу також оригінальні роботи Міцлера Василя Миколайовича.

Художник майстерно використав особливі властивості скла, передаючи характер м'якої, піддатливої та водночас пружної маси, що наче вловила та закарбувала в собі довжину хвилі «Відлуння», яка залишила характерні кільця на всіх предметах. Під впливом цієї хвилі об'єкти композиції набувають нової якості, постаючи як живі субстанції. Сферична форма кожного предмета, заворожуюча прозорість скла із вкрапленнями зеленого та темно-бурого кольорів ніби нагадує нам, що життя на Землі зародилося у воді та, навіть, наводять на думки про причетність до цього процесу інопланетних цивілізацій.

Володимир
Геншке.
Ваза декоративна

Справжній талант Геншке Володимира Миколайовича (1925–1984) втілювався у кольоровому склі вільного формування, хоча він і не здобув художньої освіти. У низці його творів простежується пошук виразливо-художніх можливостей чистої форми та аскетично-стриманих кольорових вирішень. В. М. Геншке особливу увагу приділяв краплеподібній формі [25]. Ці тенденції презентує «Ваза декоративна», виготовлена художником, яка зберігається у фондах НІЕЗ «Переяслав». У своєму виробі майстер наче зупинив мить, у якій стікаюча крапля вранішньої роси щойно доторкнулася до благодатного нектару, частково увібрала його в себе та задзвеніла прозорістю скла.

Павло Аверков. Набір «Полтавський»

Аверков Павло Петрович (нар. 1924) найбільше відомий як автор творів на шевченківську тематику [8]. Його замишування українською літературою та культурою також знайшло відображення у напорчуд колоритному комплекті з фондів Заповідника. Набір «Полтавський» неначе втілює кращі традиції українського гутництва минулих століть. Простота форм у поєднанні з лаконічними, проте яскравими кольоровими рішеннями на фоні молочного заповнення скла залишають незабутнє відчуття радості

та свята власне в українському сприйнятті цих категорій. Графини, кухлі, цукерниця, ваза для печива, що поєднують народні та модерні мотиви мимоволі занурюють нас у побут минулих епох, яскраво передаючи звучання душі українського народу, виплеканої в колиці української літературної мови, на Полтавщині. Ці предмети справедливо можна асоціювати з процвітанням української родини та успішним господарюванням.

Світлана Голембовська. Набір питтєвий

Голембовська Світлана Владиславівна (нар. 1927) належить до когорти провідних майстрів київської школи художнього скла. Вона першою серед художників заводу освоїла декоративний прийом «кольорова крихта» [6], який також використано в її роботах, що зберігаються у фондах НІЕЗ «Переяслав». Оригінальна техніка виконання «Набору питтєвого» дає можливість, при його

спогляданні, доторкнутися до безкінечного руху матерії. Глядач неначе зненацька застав хорівод з проєкції фотонів на склі, який цієї ж миті завмер, демонструючи калейдоскоп мажорних емоцій творця цих предметів. Композиція безлічі кольорових вкраплень відкриває нам цей рух не просто як гру кольору, десятикратно підсилену прозорістю скла, а як впорядковану систему, створену невідомою розумною субстанцією, яка своєю волею оживила скло в такий спосіб.

Вироби Митяєвої Лідії Мефодіївни (1923–1996), крім функціональності, завжди несуть смислове навантаження та висловлюють різні відтінки естетичного почуття [14]. Цей принцип покладено й в основу робіт художниці, які зберігаються у фондах Заповідника.

Лідія Митяєва.
Ваза «Червона»

Лідія Митяєва.
Ваза «Смуґаста»

Майстерно використано художницею унікальні пластичні властивості гутного скла, дозволили їй стилізувати вазу у вигляді рідкісної квітки. Особливе враження справляє контрастне та водночас лаконічне кольорове вирішення, де гутне скло колоритно передає «звучання» червоного кольору на фоні стриманого, напівпрозорого темно-зеленого.

Неначе пронизана електричними розрядами синява водоспаду розділяє «Смуґасту» вазу на два начала, утворюючи молочно-блакитний туман на її внутрішніх стінках. У цьому виробі Л. М. Митяєва продемонструвала у звичайному на перший погляд предметі, виготовленому з гутного скла, оригінальні можливості застосування техніки «міллефіорі».

Затинайко Володимир Тихонович (нар. 1937) пропрацював на заводі 30 років провідним художником та активно сприяв становленню київської школи художнього скла [5; 26]. Для творчості митця характерні святкові колорити (від дзвінких до ніжних відтінків), використання основного тону сульфідного підкольору для досягнення гармонії у поєднанні різних барв кольорового скла. Художній доробок В. Т. Затинайка, що зберігається у фондах НІЕЗ «Переяслав», репрезентує основні техніки, в яких він працював.

Володимир Затинайко.
Композиція «Березень»

Володимир Затинайко.
Бокали декоративні

Так, уява митця сконцентрувала його враження про перший місяць весни у композиції «Березень», де властивості гутного скла допомогли передати особливості переходу води з одного фізичного стану в інший. Яскраві елементи композиції цих виробів – це мовби останні танучі крижинки березня, лагідно зглажені весняним теплом. Вони заграли насиченими кольорами весняної блакиті, відкривши погляду минулорічне листя, яке проглядається крізь прозору весняну воду.

На перший погляд звичні форми «Бокалів декоративних» підкреслені оригінальним кольоровим рішенням їхніх ніжок та вишуканим оздобленням у вигляді квіточок, виконаних у характерній гутній техніці.

Володимир Затинайко.
Композиція «Червоний мак»

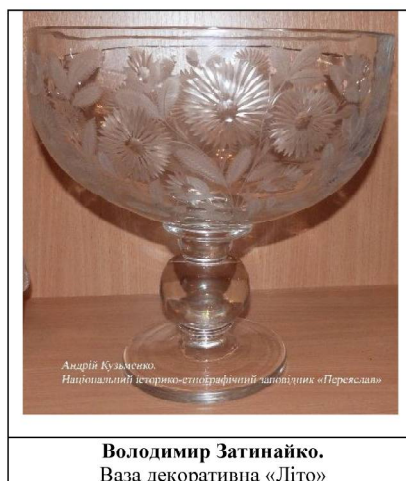

Володимир Затинайко.
Декоративна композиція «Іскри»

Використання добірного червоного кольору на вінцях та заповнення ним напівпрозорих квіток маку на ніжках предметів, у поєднанні з дзвінкою прозорістю скла надають предметам композиції «Червоний мак» декорованих за принципом чотирибічної симетрії, особливого шарму елегантності та шляхетності.

Володимир Затинайко.
Композиція «Квіти жовтня»

Володимир Затинайко.
Ваза декоративна «Літо»

Яскраві можливості гутного скла демонструє декоративна композиція «Іскри», де на фоні палаючого червоно-малинового тла творять композицію дивовижні сплетіння рідкої скляної маси з контрастних темних і білих кольорів, даруючи родючий ґрунт для уяви та фантазії глядача.

Дещо інший підхід В. Т. Затинайко застосував у композиції «Квіти жовтню», в якій осінні квіти «звучать» за рахунок прозорості скла. Похмурий коричневий колір розкішних квітів і поступова зміна на трьох вазах тональності фону неба від прозорого до прозоро-фіолетового символізують настання пізньої осені та поступове відмирання природи. Саме цей ефект нагадує глядачеві про невпинний поступ часу та спонукає цінувати кожну мить життя.

Буяння ж квітів літа художник вигравіював на декоративній вазі, виконаній з кристалю та повністю прозорого гутного скла. У цьому творі, за рахунок його об'ємної, глибокої форми, митець також передав і багатство літньої пори. Не використовуючи жодних кольорів, В. Т. Затинайко наче залишив на розсуд глядача широку палітру барв світла у склі для реалізації його творчої уяви.

Володимир Затинайко. Композиція «Троянди»

Із тематикою квітів також пов'язана композиція В. Т. Затинайка «Троянди». Пом'якшені рельєфні форми, приглушені матовою поверхнею скла, отриманою за рахунок його піскоструминної обробки, передають вранішній сон прекрасних квітів. Сповнені ніжності та романтичності, вони створюють особливу, затишну атмосферу.

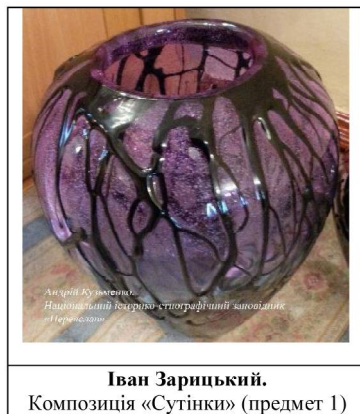
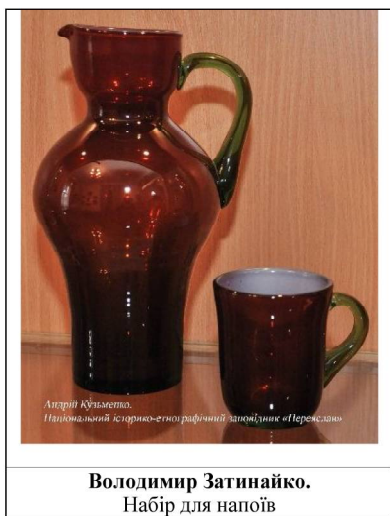

При цьому внутрішня, блискуча поверхня предметів композиції дозволяє проникаючому світлу додати трояндам живості, наче спонукаючи їх до пробудження.

Прості та вишукані форми «Набору для напоїв» у першу чергу асоціюються з життєвою силою та красою стиглих плодів. Такий ефект забезпечує відповідна стилізація глечика та кувля з використанням кольорового скла. Вишневий колір, збагачений золотим відливом, в поєднанні з напиленням світло-сизих відтінків внутрішніх поверхонь цих предметів, які підкреслені прозорими зеленими ручками, справляють яскраве враження.

Високі художні можливості гутного скла та кришталю демонструє композиція «Весняний наспів» Ковалишина Ігора Івановича, автор якої є представником нечисельної когорти майстрів матового гравірування на Київському заводі художнього скла. Предмети, виготовлені у формі краплі води, дзвінка прозорість якої неначе на мить відобразила дивовижний сюжет про пробудження провісниками весни – птахами своїм співом матінки-природи, яка ще не прокинулася після холодного зимового сну. Обрана художником техніка, при неоднаковому освітленні та фоні, розкриває в композиції різні періоди доби.

Особливо містичному періоду доби присвячена композиція «Сутінки» Зарицького Івана Васильовича, в минулому головного художника заводу. Авторіві вдалося передати контраст амбівалентних емоцій, пов'язаних з асоціаціями, що виникають унаслідок замилювання дивовижними картинами, які творять оголені дерева на фоні загадкового вечірнього неба та підсиленням прадавнім відчуттям підсвідомого страху людини перед настанням темряви. Навіяні такими асоціаціями загадкові образи, утворені темним гутним склом на фоні містичного неба з кольорового кришталю, знайшли втілення у двох предметах, які при комплексному експонуванні демонструють різні стадії настання сутінок.

Іван Зарицький. Композиція «Садок вишневий»

Авторський стиль І. В. Зарицького простежується і в його роботі «Садок вишневий». Усі чотири предмети композиції презентують грайливий всесвіт з пелюсток вишневого цвіту, виконаних у техніці «кольорової крихти», які рухливо нависають над стовбурами дерев з гутного скла та ефектно контрастують на фоні живописного раю, народженого весняними нотами кольорового скла.

Отже, огляд виробів з художнього гутного скла, що зберігаються у фондах НІЕЗ «Переяслав», демонструє досить строкате розмаїття технік, в яких працювали їхні автори. Копітка праця, яку київські митці вклали у створення оригінальних, колоритних творів, компенсувалася художніми можливостями гутного скла. За рахунок таких його властивостей як прозорість, переломлення світла, багатство кольорової палітри, особлива глибина та дзвінкість кольору майстрам вдалося реалізувати низку ефектів, що розкривають та ілюструють тематики наукових досягнень у космічній галузі та в галузі фізики, початок революційного прориву яких припав на період розквіту в діяльності Київського заводу художнього скла. У залежності від тематичної спрямованості, запропонована у статті інтерпретація предметів мистецтва реалізована як крізь призму філософії актуальних тенденцій у сучасній науці, так і в аспекті вираження ментальних рис українського народу, які ґрунтуються на глибоких традиціях, закарбованих у багатій спадщині української культури.

Література:

1. Алеппский П. Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским : в 5 т. / Павел Алеппский. – Москва : О-во истор. и древн. рос. при Моск. ун-те, 1896–1900. – Т. 1 : От Алеппо до земли казаков. – X., 156 с.
2. Альберт Григорьевич Балабин [Электронный ресурс] / Артхив. – [Б. м.] : Archive.com, cop. 2015. – Режим доступа : https://archive.ru/artists/43493~Albert_Grigorevich_Balabin. – (Художники).
3. Антонович В. Б. О промышленности Юго-западного края в XVIII столетии : Чит. в общ. собр. [Юго-зап.] отд. [Имп. Рус. геогр. о-ва] 12 апр. 1873 г. / [Соч.] Д. чл. В. Б. Антоновича / Антонович В. Б. : Унив. тип., 1873. – 13 с.
4. Виноградська Л. І. До історії керамічного та скляного виробництва на Україні у XIV–XVIII ст. / Виноградська Л. І. // Археологія. – Київ, 1997. – № 2. – С. 129–140.
5. Виставка художнього скла Володимира Затинайка [Електронний ресурс] / Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара» ; Богдан Гдаль. – [К.], 2011–. – Режим доступу : <http://honchar.org.ua/events/vystavka-hudozhnoho-skla-volodymyra-zatynajka>. – Загол. з екрану.
6. Голембовская (Болзан) Светлана Владиславовна [Электронный ресурс] / Artru.info. – СПб., 2015–. – Режим доступа : <http://artru.info/ar/bio/5828/>.
7. Гутники-склярі

вибралися зі своїх майстерень [Електронний ресурс] / Високий Замок. Щоденна газета online. – Львів, 2013. – Режим доступу : <http://wz.lviv.ua/photo/578-hutnyky-skliari-vybralysia-zi-svoikh-maisteren>. **8.** Аверков Павло Петрович [Електронний ресурс] : Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації / Ізборник. – [Україна], 2008. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/shevchenko/slovn03.htm>. **9.** Коваль В. Вмєсто предисловия (попытка классификации бутылок) / В. Коваль // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. ст. – Київ : ХІК, 2005. – Вип. 14. – С. 288–309. **10.** Корнієнко Н. І. Київський завод художнього скла [Електронний ресурс] / Н. І. Корнієнко ; Журнал ukr:sovfartor. – [Україна] : ukr:sovfartor, [2015]. – Режим доступу до журн. : <http://ukr:sovfartor.com/dekorativno-prikladne-mistectvo/sklo-krishtal/87-kivskij-zavod-hudozhnogo-skla.html>. – Загол. з екрану. **11.** Корнієнко Н. І. Сучасне українське декоративне мистецтво [Зображ. матеріал] : альбом / Корнієнко Н. І. – Київ : Мистецтво, 1976. – 2 с. – 23 арк. **12.** Курдина Ю. Західноукраїнське гутництво як складова частина європейського склови робництва / Юлія Курдина // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2013. – С. 190–195. **13.** Курдина Ю. Роль унівської лісової гутти в розвитку гутництва на західноукраїнських землях (остання третина XV – перша половина XVIII ст.) [Текст] / Ю. Курдина // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 8–13. **14.** Лидия Мефодиевна Митяева (Пахарева) [Електронний ресурс] / Артхив. – [Б. м.] : Artchive.com, cop. 2015–. – Режим доступу : [https://artchive.ru/artists/46662~Lidija_Mefodievna_Mitjaeva_\(Pakhareva\)](https://artchive.ru/artists/46662~Lidija_Mefodievna_Mitjaeva_(Pakhareva)). **15.** Мартинюк С. Давнє скло в Україні [Текст] / Мартинюк С. // Скло України. – Київ : Світ успіху, 2004. – С. 176–196. **16.** Модзалевський В. Гутти на Чернігівщині / В. Модзалевський ; за ред. та передм. акад. М. Біляшівського. – Київ : Друкарня УАН, 1926. – 193 с. **17.** Петрякова Ф. С. Сучасне українське художнє скло [Зображ. матеріал] : альбом / авт. вступ. ст. В. А. Щербак. – Київ : Мистецтво, 1980. – 214 с. : іл. **18.** Петрякова Ф. С. Українське гутнє скло / Ф. С. Петрякова ; [відп. ред. А. Ф. Будзан]. – К. : Наук. думка, 1975. – 159 с. : іл. – Бібліогр. : с. 141–147. **19.** Рожанківський В. Скляне гутництво на Україні в XVI – XVII ст. / В. Рожанківський / Рожанківський В. // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – Т. 4. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. – С. 81–99. **20.** Рожанківський В. Ф. Українське художнє скло / В. Ф. Рожанківський ; Л. В. Долинський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 151 с. **21.** Рожанківський В. Ф. Українське художнє скло / Рожанківський В. Ф. – Київ : АН УРСР, 1959. – 152 с. **22.** Семенів І. Гутнє скло – дівоча справа? [Електронний ресурс] / АРАТТА. Український національний портал. 2006-2015. – [Україна] : АРАТТА, 2006–. – Режим доступу : http://www.aratta-ukraine.com/news_ua.php?id=1434. **23.** Сікорський М. І. Склоробна майстерня IX ст. у Переяславі-Хмельницькому / Сікорський М. І. // Дослідження з слов'яно-руської археології. – Київ : Наукова думка, 1976. – С. 146–150. **24.** Сміян Сусанна Костянтинівна [Електронний ресурс] / КОНСХУ. – К., cop. 2015. – Режим доступу : <http://konshu.org/section/decor/smiyan-susana.html>. **25.** Сом-Сердюкова О. М. Генішке Володимир Миколайович [Електронний ресурс] / Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – К., 2006 – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=29095. **26.** Сом-Сердюкова О. М. Затинайко Володимир Тихонович [Електронний ресурс] / Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – Київ, 2010. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=15713. **27.** Сом-Сердюкова О. М. Тенденції розвитку київської школи художнього скла 1950–1990-х років : автореф. дис. ... канд. мистецтвозн. : спец. 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Олена Миколаївна Сом-Сердюкова. – Львів, 2000. – 18 с. **28.** Сусанна Константиновна Сміян [Електронний ресурс] / Артхив. – [Б. м.] : Artchive.com, cop. 2015. – Режим доступу : https://artchive.ru/artists/67659~Susanna_Konstantinovna_Smejjan. **29.** Фур Р.

Міжнародні симпозиуми гутного скла у Львові: література та джерела [Текст] / Р. Фур // Народознавчі зошити. – № 6. – 2011. – С. 1025–1030. 30. Ханко О. В. Гутне скло XVII–XVIII століть з Полтави [Текст] / О. В. Ханко // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава : Археологія, 2001. – № 2 (10). – Археологія козацької доби. – С. 125–127. 31. Харитонова О. В. Скло козацьких пам'яток України XVII–XVIII ст. : джерелознавчий аспект [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Олена Вікторівна Харитонова. – Д., 2010. – 19 с. 32. Харитонова О. В. Українське гутне скло як об'єкт дослідження у вітчизняній історіографії [Текст] / О. В. Харитонова // Музейний вісник. – Запоріжжя : Дике Поле, 2008 – С. 143–149. 33. Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена [Текст] / Хвойка В. В. – Київ : Ін-т археології НАНУ, 2008. – 158, [2] с.